

Сценічне мовлення

Одне із головних художніх виразних засобів театру – мовлення. З приходом дітей до театрального гуртка їх мовлення починає активно розвиватися. Головну роль у цьому повинні відіграти систематичні заняття з сценічної мови, на яких необхідно удосконалювати усі елементи усної мови, формувати «культуру мови». В писемній мові - це стилістична, орфографічна і граматична досконалість та нормативність, в усній мові - бездоганна дикція, знання орфоепії та норм літературного наголосу, уміння логічно, просто і ясно висловлювати свої думки, майстерно використовувати численні мовні засоби.

Надані нижче методичні поради та рекомендації щодо засвоєння основних елементів сценічної мови, повинні сприяти її розвитку, збагаченню та шліфуванню.

Сценічне мовлення – це сукупність вмінь та навичок, засобом котрих реалізується мова в конкретній обстановці спілкування. Мається на увазі дихання, голос, дикція, орфоепія, логіка мови.

Дихання

Основою усного мовлення є **дихання**. Від правильного дихання залежить чистота, правильність, краса голосу та його зміна. Перед тим як розпочати говорити, треба зробити вдих, При вдиханні легені наповнюються повітрям, грудна клітина розширяється, ребра підіймаються, а діафрагма опускається. Повітря знаходиться в легенях та в процесі мовлення поступово економно витрачається.

Вправи.

1. Стати прямо, не напружуватися. Покласти одну руку на верхню частину живота, другу для контролю за рухами ребер покласти збоку, вище талії.

Зробити невеликий вдих, затримати на деякий час (до бажання вдихнути).

Непомітно вдихнути через ніс із закритим ротом, ніздрям не двигати, вдихати плавно (5 сек.).

Видихнути, розкриши рота, як при звуці а, плавно, без товчків, тільки рухами діафрагми (4-5 сек.).

2. Вдихнути (3 сек.).

Видихаючи, рахувати вголос не поспішаючи: 1, 2, 3, 4, 5. (вимовляти ясно).

Рахувати вголос ще раз (до 10).

Добрати повітря(1 сек.)

Рахувати вголос від 11 до 15.

Розслабитись, відпочити.

Голос

В утворенні мовлення приймає участь голос. Звучання голосу – результат складної психофізичної діяльності, направленою інтелектом

розмовляючого, емоцією та волею. Вимовляння слів пов'язано із диханням. Намагаючись розмовляти, людина перш за все вдихає повітря, а потім поступово видихає його. В результаті змикання та розмикання голосових зв'язок утворюється голос. Він дуже слабкий.

Посилувачами звуків є грудна клітина, піднебіння, носова порожнина, ротова порожнина, зуби, кості обличчя (при поясненні треба використовувати малюнок «Мовний апарат»).

Голос кожної людини відрізняється тембром, тобто такими якостями, за якими можна впізнати, хто говорить (щоб пояснити дітям, це поняття можна одному вихованцю закрити очі, а іншому промовити наприклад, якесь речення, дитина із закритими очима повинна впізнати ту, яка говорила речення).

Якщо прислухатись до мовлення людини, то можна помітити рухомість голосу за звуками різної висоти. Рухомість голосу за звуками різної висоти складає **мелодику мовлення**. Від мелодики мовлення залежить якість мовлення, а саме, гнучкість, музикальність. Одночасно із підвищення та пониження голосу змінюється його сила.

У процесі читання чи розповіді голос не повинен напружуватися. Тільки в цьому випадку він може набувати відтінки виразності: м'якість, теплоту чи, навпаки, різкість, холодність.

Розвитку голосу сприяють спеціальні вправи. **Наприклад:**

1. Вимовити плавно та протяжно звук м: ммм, приєднайте голосні звуки; вимовте сполучення: ма, мо, му, ме, мі. Склади вимовляйте дзвінко, протяжно (як при співанні), на одній ноті (монотонно). Слідкуйте за правильним диханням.

Вправу повторити, вимовляючи склади в зворотному порядку.

2. Прочитати текст в різних темпах: в швидкому, середньому та бистрому. Який із темпів більше підходить до даного прикладу? (можна використати вірші, уривки оповідань).

Дикція

Кожне слово актор (вихованець театрального гуртка) повинен вимовляти чітко. Тому актор повинен перш за все уникати неясності, нечіткості, нерозбірливості, швидкості та помилки свого мовлення.

Дикція - це чітка вимова і правильна артикуляція кожного звука (фонем). Процес словотворення відбувається рефлекторно: мовні звуки створює мовний апарат, який складається з органів дихання (легені та дихальне горло), голосових (гортань з голосовими зв'язками) та надгортанних порожнин (горло, порожнина рота і носа). Для удосконалення дикції, необхідно навчитися користуватися свідомо своїм мовним апаратом, вільно володіти ним.

Вирішальну роль у створенні чіткої дикції має артикуляція кожної фонем, яка утворюється завдяки різним положенням язика, губ, м'якого піднебіння. Перед тим, як опрацювати артикуляцію звуків, необхідно оволодіти артикуляційною гімнастикою, яка допоможе розвинути м'язи мовного апарату.

АРТИКУЛЯЦІЙНА ГІМНАСТИКА.

Вправи для губ.

1. Розкривання рота.

Нижня щелепа вільно падає вниз (приблизно на два пальці, покладених один на другий, між зубами). Язик лежить плоско, корінь язика опущений, м'яке піднебіння (маленький язичок) підняте. Спокійно закрити рот. Рух губ, щелеп під час відкривання і закривання рота мусить бути м'яким.

2. Відкриття верхніх зубів.

Підтягнути верхню губу і розтягнути її горизонтально, ніби «на посмішку», але так, щоб не було видно ясен, а тільки передні верхні зуби. Вправа робиться легко, пластично. М'язи обличчя повинні бути спокійні, зуби не стиснуті.

3. Відкриття нижніх зубів.

Нижня губа опускається донизу і розтягується горизонтально, так щоб були видні передні нижні зуби. Нижня щелепа в цей час нерухома, рот трохи розкритий.

4. Чергування рухів верхньої і нижньої губ.

а) підняти верхню губу - опустити її;

б) підняти нижню губу - опустити її.

5. Рух зімкнутих випнутих губ вперед, наліво, направо, вгору, вниз (утворюючи коло):

- зімкнуті губи вперед, наліво, знову на середину;

- зімкнуті губи вперед, направо, знову на середину;

- зімкнуті губи вперед, вгору, знову на середину;

- зімкнуті губи вперед, вниз, знову на середину;

- рухом зімкнутих губ вперед, направо, вгору, наліво вниз утворити коло. Зуби стиснуті щелепи нерухомі. Вправи проробляються повільно. Вправи для губ надають м'язам пружності, гнучкості і виробляють хорошу рухливість рота.

6. Вправи для нижньої щелепи.

- відкрити рот на два пальці;

- відкрити рот. Щелепа посувається наліво і направо;

- щелепа рухається направо, вгору, наліво, вниз (тобто утворює коло)

Вправи робити легко, без поштовхів.

Вправи для язика

1. Вихідне положення: рот широко відкритий, язик лежить плоско, не горбиться, кінчиком торкається нижніх передніх зубів. Корінь язика опущений, як в момент позіхання. Висунути язик якомога більше з рота, а потім втягнути так, щоб утворилася лише м'язова грудка, а кінчик язика став непомітним. Після цього язик повертається у вихідне положення.

2. Вихідне положення теж саме. Нижня щелепа нерухома. Кінчик язика піднімається до коренів верхніх передніх зубів і опускається до коренів нижніх передніх зубів.

3. Вихідне положення теж саме. Язик рухається направо і наліво до внутрішнього боку щік.

4. Вихідне положення, в основному, теж саме, але рот напіввідкритий. Язик висувається назовні «лопатою», тобто має плоску широку форму. Своїми краями він мав торкатися куточків рота. Після цього повернути язик у вихідне положення.

5. Вихідне положення, як у вправі № 4. Язик висувається назовні «жалом», тобто має більш загострену форму. Після цього повернути язик у вихідне положення.

6. Язик висувається то «лопатою», то «жалом».

7. Рот напіввідкритий. Язик з вихідного положення загинається до піднебіння і повертається у вихідне положення.

Ці вправи регулюють рухи язика, зміцнюють його м'язи і тренують уздечку. Під час цих вправ для самоконтролю необхідно використовувати дзеркало. Починати роботу над голосними і приголосними фонемами треба з встановлення правильного положення артикуляційного апарату при вимові кожної фонемі. Тільки зафіксувавши його, можна переходити до вимовляння звука вголос. Вправи слід виконувати, слідкуючи за диханням: вдих - скорочується діафрагма, розширюються легені та нижні ребра затримка - фіксуєте вдих, після цього починаємо повільний видих на голосну, або приголосну фонему. Вправи треба проробляти у середньому регістрі, слідкуючи за вальним проходженням звука в резонатори, уникати напруження шийних м'язів - звук повинен бути легким, мелодійним, чистим.

Працюючи над голосними фонемами, необхідно уникати надмірної артикуляції, тобто широкого розкривання рота, надто перебільшених рухів губ. Звучання голосних буде яким, виразним і дзвінким внаслідок зібраності і округлості звука. Працюючи над приголосними слід пам'ятати, що приголосні фонемі в українській мові бувають основні (б, в, п, р), пом'якшені (сь, ть), подовжені (дд, лл, нн). Засвоївши перші вправи, можна приєднувати фонему до фонемі. Починати вправи слід тихо і повільно, закінчувати - голосно і швидко; проробляти в наспівному тоні, стаккато, розмовно, з поступовим підвищенням на тон або півтону вгору і, так само, спускаючи назад.

Наступний етап - це робота над прислів'ями та приказками. Особливу увагу зверніть на логічну виразність - визначіть авторську думку і своє відношення до неї.

В роботі над текстом, крім правильної вимови та логічної виразності, необхідно майстерно використовувати мовні засоби - розкриття підтексту, створення бачень на основі авторського тексту та передачу їх об'єкту.

Тренувальні таблиці для вимови голосних та приголосних звуків

і-е і-а і-о і-у і-и.

е-а	е-а	е-о	е-у	е-и
а-і	а-е	а-о	а-у	а-и
о-і	о-е	о-а	о-у	о-и
у-і	у-е	у-а	у-у	у-и
и-і	и-е	и-а	и-у	и-и

Б-П

бі - бі - бі - бі - бі - б
 бе - бе - бе - бе - бе - б
 ба - ба - ба - ба - ба - б
 бо - бо - бо - бо - бо - б
 бу - бу - бу - бу - бу - б
 би - би - би - би - би - б

пі - пі - пі - пі - пі - п
 пе - пе - пе - пе - пе - п
 па - па - па - па - па - п
 по - по - по - по - по - п
 пу - пу - пу - пу - пу - п
 пи - пи - пи - пи - пи - п

бі - бі - бі - бі - бі - п
 бе - бе - бе - бе - бе - п
 ба - ба - ба - ба - ба - п
 бо - бо - бо - бо - бо - п
 бу - бу - бу - бу - бу - п
 би - би - би - би - би - п
 бі - бе - ба - бо - бу - би
 пі - пе - па - по - пу - пи

бі - бі, бе - бе, ба - ба, бо - бо, бу - б, би - би
 пі - пи, пе - пе, па - па, по - по, пу - пу, пи - пи

бі - пи, бе - пе, ба - па, бо - по, бу - пу, би - пи
 пі - пе, пе - па, па - по, по - пу, пу - пи, пи - пі

Надані таблички можна комбінувати і проробляти з усіма іншими звуками

Ускладнені сполучення.

лрі-лре-лра-лро-лру-лри
 рлі-рле-рла-рло-рлу-рли
 вдіті-вдете-вдата-вдото-вдугу-вдити
 кпті-кпте-кпта-кпто-кпту- кпти

Вправи на голосні та приголосні.**І**

На початку В середині В кінці
 іволга ідеалізм веселощі
 іграшка ідіот голубці
 ідол ізоляція далєбі
 ізумруд із-під далі
 ікона ілюзія двері

О

оазис обоз жабо
 обгорілий однорогий залізо
 окоп оратор окремо
 ортопед осколок слово
 осика офорт осяйно

Є

євнух воєвода монпасье
 єгер кар'єра фойє
 єзуїт орієнтир лле
 єпископ п'єса євангеліє
 єфрейтор реквієм востанне

Б

багатий абрикоса вроздріб
 бенефіс вибори вируб
 бильце гарбуз голуб
 бібліотека добридень горб
 благополучний звабливий гриб

П

пансіон апофеоз виступ
 пилосос безпартійний грип
 плацдарм люпин залп
 пульсатор льонопрядильний хроноскоп
 п'ятирічка розляпати ціп

Р

радіатор гастролер аматор
 реставратор електрокар балагур
 різнобій прокат гумор
 рутина парасолька казкар
 рябий хірургія містер

Щ

щавель батьківщина борщ
 щебет любощі дощ
 щиголь натурщиця кущ
 щовечора хрещатий плащ
 щупальце якщо плющ

Так само слід опрацьовувати виразність і чіткість звучання в словах з усіма іншими звуками, при цьому навіть найлегші, найпростіші вправи повинні бути підкорені внутрішньому змісту, тобто пророблятися з певним завданням: наказувати, забороняти, просити, кликати, заспокоювати і т.п.

Прислів'я, приказки, віршовані тексти.

І

Не в тім річ, що у хаті піч,
 А в тім діло, щоб у печі кипіло.
 Ніс так ніс - як через Дніпро міст.
 Ні хліба, ні солі в фашистській неволі.

По бороді текло, а в роті сухо було.

О

От мені повезло!

Їхав я на мотоло...

Млото... Томоло...

Мо -то -ро -ле -ром в село!

Г.Бойко «Повезло»

Один без другого як око без ока.

Є

У березні сім погод надворі: сіє, віє, крутить, мутить,
припікає й поливає.

Б

«Тополя»

Добре роби - добре й буде.

Багато снігу - багато хліба.

Багачеві прибиль, а біднякові загибель.

Якби знала, що покине, -

-Була б не любила;

Якби знала, що загине,-

Була б не пустила;

Якби знала - не ходила б

Пізно за водою,

Не стояла б до півночі

З милим під вербою,

Якби знпала!:

Т.Шевченко

П

«Кіт не знав»

Падав сніг на поріг:

Кіт зліпив собі пиріг

Поки смажив, поки пік -

А пиріг водою стік.

Кіт не знав, що на пиріг

Треба тісто, а не сніг.

П.Воронько

Не краса красить, а розум.

Посієш впору - збереш зерна гору.

У нас народи вільні, бо права всім рівні

«І от прийшов він»

Радіє даль, радіють гори й води

і рветься з серця радісний наш спів

Здіймай до зір чоло своє народе, -

Своїм трудом ти радість заолужив.

В.Сосюра

Щ

Щастя добре, а правда краще.

Шасливі щастя не шукають.

Де бригадир ледащо - там бригада нінащо.

Шедрівка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,

Прилетіла ластівочка.

Стала собі щебетати,

Господаря викликати.

Один із важливих етапів роботи над дикцією - опрацювання **скоромовок**, які допомагають виробити легкість і чіткість вимови слів у швидкому темпі. Починати роботу над скоромовками треба з осмислення їх тексту і з'ясування мети їх передачі (підтексту). У зв'язку з тим, що більшість слів у скоромовках має складний, важкий для вимови, підбір звуків рекомендовано такі слова проробляти в повільному темпі і лише поступово його прискорювати.

Купи купу пік.

Купи кіпу пік.

Був бик тупогубим, тупогубеньким бичком, у бика губа була тупа.

Довбе дятел дуб дуплуватий.

Протокол про протокол протоколом запротоколювали.

Тридцять три кораблі лавірували, лавірували та не вилавірували.

Чия верба найкорчоголовіша, найкорчоголомакуватіша, найкорявіша.

Рапортував та недорапортував, дорапортовував та зарапортувався.

Токож рекомендовано використовувати скоромовки на російській мові:

Идёт с косою козой косою козёл.

Шёл Саша по шоссе к Саше в шашки играть.

Ткачи ткали ткани на платье Тане.

Забыл Понкрат довма домкрат.

Около коло бьют в колокола.

Наш Полкан попал в капкан.

Орфоепія (літературне вимовляння)

Орфоепія – це сукупність літературної вимови, прийнятого в даній мові. Звуки мови є «природною матерією» язика; без звукової оболонки не може існувати мова слів. Норма вимовляння звуків, які складають слова та сполучення слів, повинна відповідати фонетичній системі, тобто орфоепічним нормам.

Орфоепічні норми української мови:

1. Усі голосні звуки (як наголошені, так і ненаголошені) вимовляються чітко, виразно і ясно. Неприпустиме зміщення ненаголошеного звука О звуком А, так зване "акання". Навпаки, фонема О має нахил до У, якщо в наступному складі стоять У або І: [зозул'а], [тоб'і]

2. Дзвінкі приголосні перед глухими не оглушаються – вимовляються: казка, бігти. Так само і глухі приголосні перед дзвінкими вимовляються дзвінко: правопис - боротьба, вимова - бородьба. Ця властивість української мови - збереження дзвінкості приголосних - має місце як наприкінці слова, так і всередині його.

3. Прийменник і префікс З перед глухими приголосними вимовляється як С: правопис - з хати, вимова - с хати; правопис - зсохлий, вимова – сохлий.

4. "Подовжені" приголосні фонемі -вимовляються як довгий приголосний звук: правопис - віддаль, вимова - від:аль; правопис - каміння, вимова - камін:я.

5. Сполучення *шся, жся, чся, ться, тця, дя, ти, тч, си, зи, шці, жці, чці, тці* - внаслідок асиміляційних процесів вимовляються відповідно як *сься, зься, цься,цьця, цься, цься, чи, чч, ши, жи. сьці. зьці, цьці, цьці*: правопис – спілкуются, вимова - спілкуюоця, правопис - вітчизна, вимова - віччизна правопис - річці, вимова – ріцці.

6. Сполучення *сти, зди, стн, стс, стч, стд, доськ, тств, стськ, нтськ, нтств* - у вимові спрощуються відповідно на *сьц, зьц, сн, шч, зь,д дзьк, цтв, сьськ, ньськ, нств*: правопис артистці, вимова - артисьці; правопис - багаттство, вимова – багачттво.

Володіння дикцією та орфоепією допоможе не тільки досконалому створенню сценічного образу, але й активізує процес спілкування з глядачем.

Логіка мови

Щоб виразно, чітко і точно доносити до слухачів «лінію думок» твору, необхідно опанувати логікою сценічної мови. Кожне окреме речення нашої звучущої мови ділиться на смислові групи, які складаються з одного або кількох слів. Такі смислові групи в середині речення називаються мовними тактами. Логічний аналіз починаємо з визначення пауз, тобто мовних тактів. Які ж паузи ми використовуємо для цього?

Граматична пауза, яка визначена розділовим знаком. Проте, без пауз читаються звернення, якщо вони стоять в середині та в кінці речення, вставні слова, вигуки, пряма мова і слова, що її пояснюють, речення з постійними епітетами.

Яку тобі, мій синочку, тепер раду дати

Про нашу перемогу ви, напевне, вже довідались.

Старий, як світ.

Логічна пауза, яка не визначена в тексті розділовим знаком. ставиться перед сполучником для відокремлення сфери підмета від сфери присудка та групи пояснювальних слів, при невизначеному порядку слів у реченні - інверсії.

Я прокинувся удосвіта /й здивовано розплющив очі.

Неправильно визначена логічна пауза порушує логіку, тобто спотворює головну думку, надає реченню інший зміст.

Особливе місце займає *психологічна пауза*. Вона може стояти в будь-якому місці, але головне - повинна бути заповнена "внутрішнім життям", перетворена на дію.

Так і остовнів Тарас, коли побачив, що це був Андрій (М.Гоголь).

- це майже непомітна зупинка, яка дає можливість змінити темп для виділення ударного слова.

Необхідно визначати тривалість пауз у кожному конкретному випадку окремо в залежності від розкриття подій і дійових фактів акцентуючи увагу слухачів на головній думці .

Роботу над вимовою та словом треба завжди починати з поділу на мовні такти, або, інакше кажучи, з розстановки «логічних пауз»

Після визначення мовних тактів, необхідно знайти в кожному з них слово, яке найбільш важливе для донесення думки. Ці слова і будуть ударними або наголошеними. Ще їх називають *логічними наголосами*.

Логічний наголос - виділенні слова, найбільш суттєвішого з точки зору ситуації мовлення. Це «смакування» почуття або думки, це словесне, образне зображення його у тому вигляді, в якому його уявляє той, хто говорить. К. Д. Ушинський називав логічний наголос «вказівним пальцем», який позначає саме головне слово в реченні.

У практиці визначення **логічного наголосу** встановились такі **правила**:

1. У непоширеному реченні частіше за все логічний наголос падає на присудок: *Осінь наступила*. У реченні з інверсією наголос переходить на підмет: *Наступила осінь*.

2. Логічні наголоси падають на слова протиставлення: *Ще вчора морозило – а сьогодні вже відлига*.

3. Логічний наголос падає на кожне із перелічених слів у реченні з однорідними членами: *Всё беленький, желтенький, бледно-лиловый да изредка красный* цвієток.

4. При сполученні двох іменників, відповідаючи на питання чий? Кого? Чого?, наголос падає на іменник в родовому відмінку: *Чий ці слова? – Це нашого керівника* слова.

5. При з'єднанні авторських слів з прямим мовленням дійової особи наголос падає на важливе за змістом слово дійової особи, з авторських слів наголос «знімається», ці слова вимовляються бігло: - Ну, старуха, - каже мужик, - який *комір* привіз я тобі на шубу!

6. При сполученні прикметника із іменником (якщо не має протиставлення) логічний наголос ставиться на іменник: *Бачить лиса, везе мужик на санях мерзлу рибу*.

7. Не можна ставити наш голос на займенники, наприклад, в таких сполученнях як: дякую вам; вибачте мене.

8. На слова *сам, сама, зовсім, також, це* падає наголос. Це слова особливого значення: *Ви це зовсім не зрозуміли. Я зроблю це сама*.

Правила ці використовуються не механічно, а з урахуванням ситуації мовлення, змісту тексту.

Отже, дикційна ясність та виразність, орфоепічна чистота, правильні наголоси, логічні наголоси - неодмінні ознаки сценічного мовлення, культури мови. Не може бути сумніву в тому, що вихованці театральних гуртків

повинні досконало знати свою мову, любити її, розуміти безмежну її могутність, адже мова народного мистецтва впливає на формування загальнонаціональної мови, чистоту і розмаїтість яку нам треба берегти.

1.